

jevanje Rittigova mentaliteta i njegova načina traženja kompromisnih rješenja za probleme s kojima se suočavao on sam, Katolička crkva i politički krugovi u kojima se kretao. U tom smislu ovo djelo pokazuje primjer monsinjorova nastupa tijekom suočavanja s idejama liberalizma, modernizma, progresivizma, sekularizma, nacionalizma, komunizma i mnogih drugih pojava.

Danas znamo da i oni bez spona s hrvatskim nacionalizmom nisu imali najbolje mišljenje o Rittigu. Nedavno smo saznali kako je o Rittigu sudio liberalno orijentirani Josip Horvat, koji je 1961. u pismu Slavku Batušiću zapisao: „Bio je utjelovljena taština i ambicioznost, ni dobar ni loš – u stvari katkad smiješna sitna štetočina. S njima nit je crkva, niti partija ni dobila, ni izgubila.” Horvat nije imao razloga napadati Rittiga, ali ga je ipak u privatnom pismu nazvao „rodoljubom po profesiji”, ustvrdivši da je takav bio i na početku Prvoga svjetskog rata, kad je „blagoslivao ratne pothvate kuće Habsburg”, ali i 1941., kad je navodno pozdravio i dolazak poglavnika.

Autorica ne misli tako. Nastojeći biti uravnotežena, ukazala je na primjere demonizacije brojnih svećenika Katoličke crkve u radovima jugoslavenske historiografije. S druge strane smatra da dio suvremene hrvatske historiografije nije pravedan prema Rittigu kad ga predstavlja kao kolaboracionista u pejorativnom smislu te riječi. U tom je smislu Rittiga nastojala prikazati po načelu da su uvijek bile potrebne neke osobe koje će „spriječiti veće zlo” ili barem održavati kontakte između dviju duboko zavađenih strana da bi se izbjegle još teže posljedice.

Stjepan Matković

Domagoj Novosel, *Jesen Prigorja. Stanovništvo Upravne općine Gračani – Remete 1918. – 1941.* (Zagreb: Despot Infinitus, 2019), 525 str.

U izdanju nakladničke kuće Despot Infinitus objavljena je 2019. knjiga pod naslovom *Jesen Prigorja. Stanovništvo Upravne općine Gračani – Remete 1918. – 1941.* Autor je povjesničar dr. sc. Domagoj Novosel, izvršni urednik Danijel Tatić, a recenzenti su dr. sc. Mislav Gabelica i dr. sc. Danijel Vojak. Knjiga ima ukupno 525 stranica, 90 tablica i 13 grafikona. Opremljena je fotografijama ljudi, običaja i prostora Upravne općine Gračani – Remete u međuratnom razdoblju.

Knjiga je podijeljena na predgovor, 13 poglavlja, sažetak na hrvatskom i engleskom jeziku, popis izvora i literature, kazalo osoba i bilješke o autoru. U „Predgovoru” (str. 13) nakladnik Zvonimir Despot objašnjava važnost ovoga rada za povijest demografskih kretanja na hrvatskom području u prvoj polovini XX. stoljeća te zaključuje da je zbog svojega obima i istraženih detalja ogleadni primjer za sve buduće radove iz povijesti demografije.

„Uvod” (str. 15–41) sastoji se od uvodnih razmatranja, obrazloženja teme, ciljeva istraživanja, strukture rada, obrazlaganja korištenih izvora i literature te napomena o povijesnoj demografiji. Autor započinje premisom da je u historiografiji područje uže okolice grada Zagreba u međuratnom razdoblju nedovoljno istražena tema te ukratko objašnjava razloge tomu. Zatim objašnjava geografski termin Prigorje, koji obuhvaća prostor istraživanja ovoga rada. Rad se većinom temelji na arhivskim izvorima, matičnim knjigama župe Remete od 1918. do 1941., pohranjenim u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, te na bogatom fondu Upravna općina Gračani – Remete, pohranjenom u Državnom arhivu u Zagrebu. Osim toga autor je koristio knjige *Status animarum (Stanje duša)* župe Remete, *Spomenica župe Remete*, *Ljetopis škole Gračani* i fond Državna mješovita pučka škola Gračani, pohranjen u Državnom arhivu u Zagrebu, kao izvor za proučavanje struktura obitelji, kretanja, raznih događaja i svakodnevnoga života na području remetske župe. U radu je korištena brojna objavljena i neobjavljena literatura, memoarska i statistička građa te novinski članci domaćih autora vezanih uz područje Prigorja, političku, gospodarsku i kulturnu povijest međuratnoga razdoblja i povijesnu demografiju.

U drugom poglavlju, „Povijesni pregled razvoja Gračana i Remeta” (str. 42–84), autor detaljno opisuje geografski prostor i demografska kretanja Gračana, Remeta i susjednih sela od njihova prvoga spominjanja u arhivskim vrelima i literaturi do 1918. godine. Posebno su istraženi odjeci Prvoga svjetskog rata na proučavanom području, gdje su svi vojno sposobni muškarci bili mobilizirani. Rezultat su bile brojne demografske anomalije uzrokovane pogibijom i nestankom mnogih vojnika. Međuratno razdoblje na hrvatskim prostorima počinje krajem Prvoga svjetskog rata 1918. i traje do napada sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju 1941. godine. To je razdoblje popraćeno teškim političkim krizama, gospodarskom bijedom stanovništva, napose seljaštva, koje je činilo većinu, te velikom represijom i ugnjetavanjem prečanskih krajeva od beogradskoga režima. Autor je navodeći primjere pokazao kako je stanovništvo Gračana, Remeta i okolice od početka bilo nezadovoljno političkom situacijom u Kraljevini Jugoslaviji. Po administrativnom ustroju to je područje 1921. spojeno u Upravnu općinu Gračani – Remete. Njoj su pripadala sela Brestovac (Iječilište), Gračani, Okrugljak, Zagrebačko Sljeme, Bliznec, Donji Bukovec, Gornji Bukovec, Dolje, Remete, Remetska Jazbina, Zvečaj, a od 1931. i selo

Čret. U radu je detaljno obrađen broj stanovnika i površina općine, djelovanje općinskih vlasti i društveno-politički odnosi unutar općine.

Treće poglavlje, „Demografska kretanja na području Upravne općine Gračani – Remete prema državnim popisima stanovništva 1921. i 1931. godine” (str. 85–92), odnosi se na popise stanovništva iz 1921. i 1931., koji su vođeni metodom trenutačno prisutnog stanovništva. Pomoću njih autor je prikazao ukupan broj stanovnika općine, porast stanovništva između dvaju popisa, prirodni prirast stanovništva, prirast stanovništva nastao seljenjem te apsolutni prirast stanovništva. Svi su rezultati uspoređeni sa susjednim općinama zagrebačke okolice.

U četvrtom poglavlju, pod naslovom „Matična knjiga rođenih župe Remete” (str. 93–154), na temelju matične knjige prepisane u računalnu bazu podataka obrađeni su podaci za tri međuratna četverogodišnja razdoblja: 1918. – 1921., 1928. – 1931. i 1938. – 1941. Njima je obuhvaćeno sezonsko kretanje začeca u Upravnoj općini Gračani – Remete, koje je uvjetovano obujmom polsa, seksualnim porivom i društvenim pravilima te meteorološkim uvjetima, bolestima i ratnim stanjem. Razmotrena je i godišnja raspodjela rođenja i mjesta poroda, broj rođenih prema spolu, vrijeme krštenja, krsni kumovi prema zanimanju i spolu, zastupana kumstva, broj nezakonite djece te nadijevanje imena i imenoslovlje stanovništva Upravne općine Gračani – Remete. Primijećeno je povećanje, a potom i pad nataliteta („bijela kuga”) u općini. Razlozi su biološko-medicinske odrednice, potom gospodarski i društveni čimbenici te naposljetku oni psihološke naravi, koje je autor detaljno obradio. Prema opadanju nadijevanja svetačkih imena djeci, koja su u međuratnom razdoblju sve više zamjenjivana narodnim imenima, autor uviđa sve veći utjecaj gradske sredine i politike Hrvatske seljačke stranke u općini.

U petom poglavlju, „Matična knjiga vjenčanih župe Remete” (str. 155–193), analizirani su podaci u istom razdoblju kao i u kontekstu matične knjige rođenih, a odnose se na ukupan broj vjenčanih u međuratnome razdoblju, vjenčane prema spomenutim četverogodišnjim razdobljima i sezonsku raspodjelu vjenčanja, dob vjenčanih, mladence prema predbračnome statusu, mladence prema mjestu rođenja, vjenčane kumove prema zanimanju i spolu, mješovite brakove i brakove izvan okvira Rimokatoličke crkve, konkubinate (priležništva) i rastavljene. Na broj sklopljenih brakova u međuratnom razdoblju često su negativno utjecali teški vremenski uvjeti ili bijeda stanovništva. Prosječna starost mladenaca iznosila je 27,67 godina, a mladenki 23,07 godina. Razlog je taj što su prigorski mladići nakon navršene 21. godine odlazili na odsluženje vojnoga roka, a u brak su ulazili najčešće nakon povratka iz vojske. Odabir vjenčanih kumova u istraživanim razdobljima pratio je trend sve manjega broja kumova ratarskih zanimanja. Razlog je zapošljavanje domicilnoga stanov-

ništva u gradu i doseljavanje novoga stanovništva u općinu, što je uzrokovalo sve veći broj kumova različitih profesija i zanimanja.

U šestom poglavlju, „Matična knjiga umrlih župe Remete” (str. 194–244), analizirani su podaci u istome razdoblju kao i u prethodnim dvama poglavlji-ma, a odnose se na ukupan broj umrlih u međuratnome razdoblju, broj umrlih prema četverogodišnjim razdobljima, umrle prema spolu, sezonsku raspodjelu smrtnosti, umrle prema životnim uvjetima, higijeni i medicini u međurat-nome razdoblju, prema uzrocima smrti, umrle prema životnoj dobi, umrle sa sakramentom ili bez sakramenta bolesničkoga pomazanja i umrle prema mjestu pokopa. Autor primjećuje smanjivanje smrtnosti od starijega k novijim razdobljima, što objašnjava napretkom medicine i sve većim higijenskim stan-dardom općine pod utjecajem Škole narodnoga zdravlja „Andrija Štampar”.

Znanstveni interes sedmoga poglavlja, „Struktura obitelji Upravne općine Gračani – Remete prema popisu stanovništva iz 1931. godine” (str. 245–269), analiza je obiteljskih struktura na području općine. Autor je istraživanje pro-veo na temelju popisnih obrazaca kućanstava za državni popis stanovništva iz 1931. godine. Istražio je i analizirao zadružne obitelji i njihov ustroj, diobu kućnih zadruga, rodove i prezimena zadrugara te strukture obitelji na područ-ju općine.

Osmo poglavlje, „Obiteljske strategije privređivanja” (str. 270–370), odnosi se prvenstveno na gospodarske odnose unutar obitelji na području općine, od-nosno na obiteljske strategije privređivanja i održavanja gospodarstava. Autor na početku poglavlja navodi i objašnjava statističke podatke o seljaštvu i agra-ru između dvaju svjetskih ratova. Zatim detaljno prikazuje zemljišne obitelji i njihov udio u općini prema popisu stanovništva iz 1931. godine. Za svako selo općine posebno nabroja ime i prezime kućedomaćina zemljišne obitelji, kućnu adresu, broj članova obitelji, površinu zemljišnoga posjeda, popis voćaka, popis stoke i popis alata. Nakon toga slijedi analiza na temelju prikazanih podataka. U ovom poglavlju autor je istražio i analizirao i ostala zanimanja koja se javljaju u općini u međuratnom razdoblju. U skladu s tim, obuhvaćene su obrtničke i zanatske obitelji, mesari, gostioničari i krčmari, trgovci, mlinari, tkalci, krojači, opančari i postolari, stolari, kamenolomci, ko-lari, kovači, seljaci-radnici te ostali oblici privređivanja.

U devetom poglavlju, „Seoske elite” (str. 371–434), autor je pozornost po-svetio obrazovanom i imućnom stanovništvu na selu koje je svojim utjecajem tvorilo seosku elitu. Pripadnici te elite, kao jedini obrazovani pojedinci na selu, po završetku Prvoga svjetskog rata bili su učitelji i svećenstvo. U među-ratnom razdoblju pod utjecajem grada i zapošljavanjem seljaka u gradu, ali i doseljavanjem novoga stanovništva na selo, stvaraju se drugi slojevi stanov-ništva koje autor ubraja u seosku elitu, prije svega veleposjednika i imućnijih

seljaka. Između imućnijih i siromašnijih seljaka u međuratnom razdoblju sve su primjetnije razlike. Imućniji su na temelju riješene egzistencije zauzimali mjesta u društvenim, političkim i vjerskim organizacijama unutar mjesnih okvira (kao što su organizacije Hrvatske seljačke stranke i seljačka pjevačka društva „Podgorac” i „Frankopan”). Osim toga poprimili su gradske obrasce ponašanja, koji su vidljivi u gradskome načinu odijevanja, podizanju novih zidanih kuća gradskoga tipa, kupovanju radijskih uređaja, motocikala, a ponekad i automobila.

U desetom poglavlju, „Stanovništvo na marginama društva” (str. 435–454), analizirani su slojevi stanovništva koji su živjeli otuđeno od ostalih stanovnika općine. Prije svega to je bila brojna romska zajednica, koja se unatoč njegovanju svoje tradicije, običaja, načina stanovanja i privređivanja pokušala nadijevanjem lokalnih imena i pripadnosti Katoličkoj crkvi prilagoditi prostoru na kojem je obitavala. Osim Roma na prostoru općine živjela je u međuratnom razdoblju i mala kolonija bugarskih vrtlara. Poseban sloj činili su težaci i sluge, koji su na rad u općinu dolazili pretežno iz Hrvatskoga zagorja. Razlikovali su se po tome što su težaci obitavali u općini samo u vrijeme sezonskih poslova, a sluge su bile osobe s višegodišnjim boravištem. Na kraju poglavlja autor je analizirao i osobe s druge strane zakona, odnosno osumnjičenike i osuđenike s područja općine.

Jedanaesto poglavlje, „Turisti i posjetitelji Upravne općine Gračani – Remete” (str. 455–468), govori o privlačnosti krajolika općine za brojne turiste i posjetitelje u međuratnom razdoblju te nastojanju lokalnih vlasti da iskoriste taj potencijal za razvitak turističkih djelatnosti. Turiste je osim prirode Zagrebačke gore u neposrednoj blizini grada privlačila bogata ponuda lokalnih ugostitelja, prigorska narodna nošnja domicilnoga stanovništva te umjetnička i vjerska vrijednost remetske župne crkve.

Dvanaesto poglavlje, „Brestovac” (str. 469–472), odnosi se na sanatorij Brestovac otvoren 1909., koji je administrativno pripadao Upravnoj općini Gračani – Remete, a crkveno je bio dio župe Remete. Autor je ukratko analizirao namjenu i djelatnosti sanatorija, njegove djelatnike, pacijente i stanovnike.

U „Zaključnim razmatranjima” (str. 473–481) autor je sumirao svoj rad i potvrdio početnu hipotezu koja pretpostavlja utjecaj grada Zagreba na demografski razvoj i svakodnevni život stanovništva Upravne općine Gračani – Remete između dvaju svjetskih ratova.

Nakon zaključka slijede sažetak na hrvatskom (str. 482–483) i engleskom jeziku (str. 484–485), popis izvora i literature (str. 486–503), kazalo osoba (str. 504–521), bilješka o autoru (str. 523) i na samome kraju autorove zahvale (str. 525).

Knjiga *Jesen Prigorja. Stanovništvo Upravne općine Gračani – Remete 1918. – 1941.* zagrebačkoga povjesničara Domagoja Novosela prvo je multidisciplinarno znanstveno obrađeno djelo koje obuhvaća analizu strukture i svakodnevice stanovništva s prostora nekadašnje Upravne općine Gračani – Remete. Autor je na temelju arhivskih izvora i literature detaljno istražio sve demografske, kulturološke, ekonomske, političke i socijalne procese koji su primjetni od 1918. do 1941. godine. Knjiga obiluje brojnim fotografijama ljudi, običaja i prostora Upravne općine Gračani – Remete u međuratnom razdoblju, što joj uz kazalo imena dodatno povećava vrijednost. Zbog svojega izvanrednoga znanstvenog aparata zaslužuje pozornost povjesničara, sociologa, demografa te svih ostalih koje zanima prošlost Zagrebačkoga prigorja.

Dominik Igrec

Tomislav Jonjić, *Antun Gustav Matoš: pod Starčevićim barjakom* (Zagreb: AGM, 2019), 887 str.

Nova knjiga Tomislava Jonjića bavi se Antunom Gustavom Matošem. Ta je biografska tema u znanstvenom smislu i dalje vrlo relevantna zbog velikoga i kompleksnoga Matoševa opusa, koji se drži jednim od najvažnijih hrvatskih književnika modernističkih nagnuća s prijelaza iz XIX. u XX. stoljeće i neprijepornom poveznicom s trendovima europske kulture, pa ne čudi odluka mnogih povjesničara da to vrijeme nazovu „Matoševo doba”. Ovom je voluminoznom monografijom Matoš, na temelju brižnoga proučavanja brojnih izvora i kritičkoga propitivanja literature, prvi put cjelovitije obrađen kroz raščlambu njegove političke dimenzije jer se autor nije bavio samo Matoševim životopisom s naglaskom na literarno djelovanje nego i sagledavanjem njegovih misli o političkim pitanjima povezanih sa širim kretanjima u Hrvatskoj u vrijeme kasne Austro-Ugarske Monarhije, koja su se reflektirala na više razina u društvenom, kulturnom i gospodarskom životu. Na taj način ova knjiga nadilazi tipične životopise narativnoga tipa jer nudi mnogo više, objašnjavajući Matoša u okolnostima razvijanja modernoga društva, razgranatoga političko-stranačkoga krajolika i unutarnje krize Dvojne Monarhije koju će dokončati Prvi svjetski rat i novi poredak s pojavom rojalističke Jugoslavije. Ovo djelo na tom tragu izbjegava teoretiziranja, pa kao takvo može privući i širu pozornost od dosadašnjih radova koji su naglasak stavljali na književnu i kulturološku teoriju, dok su političke teme iz Matoševa djelovanja ostale rubno obrađene ili su